

FONT MÁRTA

A kijevi (nagy) fejedelmi hatalom jellegéről¹

Fejedelem, nagyfejedelem

A keleti szláv törzsek élén a legkorábbi adatok alapján is a fejedelem (knyaz) állt.² Az első óorosz évkönyv (*Poveszty vremennih let* – a továbbiakban *Poveszty*) a „tengeren túlról” hívott varég-ruszkok vezetőit is fejedelmeknek nevezi, illetve uralkodói ténykedésükre a *knyazsity* igét használja.³ A Kijevi Rusz létrejötte után ugyancsak fejedelmekről szólnak a hírek, közülük emelkedik ki Kijev ura, a nagyfejedelem.⁴ Ezen adatok azt a vélekedést erősítik meg, hogy a fejedelmi hatalom eredete a törzsi-nemzetségi viszonyokban gyökerezik. A Kijevi Rusz mint törzsszövetség és a keleti szláv törzsek összefogása „termeli ki” a nagyfejedelmi státuszt, tehát szervez folytatása a korábbi fejlődésnek. Minőségbeli változás nem következett be, olyan, amit másutt a királyság és a létrejöttét szimbolizáló királykoronázás megteremtett. A nagyfejedelmek a többi knyaz közül való kiemelkedésben a törzsszövetség (Kijevi Rusz) létrejöttét látjuk, a fejedelmeket nem törzsszövetségi, hanem csak törzsi vezetőknak tartjuk.⁵

A fejedelmek tevékenységéről csak a Kijevi Rusz létrejötte után rendelkezünk adatokkal, elsősorban a nagyfejedelméről vannak információk. A nagyfejedelem hadat vezet, dönt a háború és béke ügyében, vallási kérdésekben nyilvánít véleményt és az igazságszolgáltatás le-téreményesc. A hadakozás során a fejedelmek egymással konfliktusba keveredtek (lásd pél-

¹ Dolgozatunk célja nem 'uralkodóportré' megrajzolása, amely elsősorban az elbeszélőforrások króniká-sainak szemléletmódját igazolva vagy cáfolva születik, nem is az uralkodóról való korabeli gondolkodás megfjérésére irányul mint erre lásd: Der Herrscher. Leitbild und Abbild in Mittelalter und Renaissance. Hsg. von H. Hecker. Düsseldorf Studien zum Mittelalter und Renaissance. Bd. 13. Düsseldorf, 1990.; Müller, L.: Helder und Heilige aus russischer Frühzeit. Quellen und Studien zur russischen Geistesgeschichte. Bd. 3. München, 1984. Célunk a fejedelem pozíciójának kijelölése a tnyleges hatalmi, politikai és gazdasági viszonyok között. Módszertanilag lásd erre Boshof, E.: Königtum und Königerrschaft im 10. und 11. Jh. Enzyklopädie deutscher Geschichte. Bd. 27. München, 1993., illetve Schimmelpfennig, B.: Könige und Fürsten, Kaiser und Papst nach dem Wormser Konkordat. Enzyklopädie deutscher Geschichte. Bd. 37. München, 1996.

² Az óorosz 'knyaz' szó etimológiailag azonos töről fakad a germán 'kuning' szóval, amiből a német 'König', az angol 'king' származik. Lásd erre Frojanov, I. Ja.: Kijevszkaja Rusz. Ocserki szocialno-polityicseszkoj isztorii. Leningrad, 1980. 10. (a továbbiakban: Frojanov 1980.); Vodoff, V.: Nais-sance de la chrétineté Russe. Paris, 1988. 23. (a továbbiakban: Vodoff)

³ Lásd erre az első óorosz évkönyvet, a *Poveszty vremennih let-et* (a továbbiakban: *Poveszty*). In: Pamjatnyiki Lityeraturi Drevnyej Ruszi. (a továbbiakban: PLDR) I. XI–nacsala XIII v. Moskva 1978. 22–277, a kommentárok 417–451. A páros oldalak az óorosz szöveget, a páratlanok a mai orosz fordítást tartalmazzák. itt: 36, 38.

⁴ A 'nagyfejedelm' elsőként Oleg nevéhez kapcsolódva bukkan fél a 912. évnél a Bizánccal kötött meg-állapodás szövegében. PLDR 46. A megállapodás szövegét a *Poveszty* őrizte meg, bár feltehetőleg az évkönyv szövegéhez csak később csatolták. Lásd erre Malingoudi, J.: Die russisch–byzantinischen Vorträge des 10. Jh. aus diplomatischer Sicht. Thessaloniki 1994. A nagyfejedelmi címre lásd Poppe, A.: Words that Serve the Authority on the Title of „Grand Prince” in Kievan Rus. Acta Poloniae Historica, 60. 1989. 159–184.

⁵ Font M.–Szvák Gy.–Niederhauser E.–Krausz T.: Oroszország története. Budapest, 1997. 31–35. (5–123. Font M. munkája)

dául Igor és a drevljan Mal);⁶ de Bizánc ellen vonulva és a steppei harcok során a kijevi nagyfejedelem mellett ott kellett lenniük a Kijev számára adót fizető törzsek fejedelmének és hadercjének. Sajnos, a korai időkre ezt megerősítő adatunk nincs, a későbbi gyakorlat alapján és a steppei szokások ismeretében csak valószínűsíteni tudjuk. Az „egész Rusz” nevében békét és Bizánccal szerződést kötő személy ugyancsak a nagyfejedelem, más fejedelmek jelenlétéről nem szól a Poveszty, csak a kísérettagok nevét sorolja fel.⁷ A fejedelemnek a pogány vallási rítusban betöltött szerepéről egyedül Vlagyimir tette tanúskodik,⁸ midőn az isteneket ábrázoló idolek felállíttatta a kijevi várhegyen. A fejedelem igazságszolgáltatási jogkörét a Pravda⁹ cikkelyei alapján regisztrálhatjuk. A passzusok jelentős része a szokásjogon alapuló rendszert állít elénk, így bizonyára a fejedelem bírói funkciójának is korábbra visszanyúló eredete van.

Ha nem is az adatok bőségével, de úgy véljük, mégiscsak igazolható, hogy a fejedelem mint törzsi-nemzetségi előkelő kerül elénk a legkorábbi forrásokban. A törzsi-nemzetségi viszonyok közepette pedig származása, vérségileg előkelő volta predestinálta erre a szerepre. A Kijevi Rusz mint törzsszövetség létrejöttével egy „fejedelmek felett álló fejedelem” azaz a nagyfejedelem (*velikij knyaz*) kiemelkedése történt meg. Az első nagyfejedelmek a varégrusok közül kerültek ki, de a 10. század folyamán – Szvjatoszlavtól kezdve – szláv neveket viseltek. Úgy gondoljuk, hogy a névadási szokás megváltozása mögött a varég-rusz előkelők elszlávosodása, a helyi szláv előkelőkkel való gyors összecsalódása húzódik meg. A varég-rusz fejedelmek Kijevbe érkezve kerültek szorosabb (illetve vérségi-rokoni) kapcsolatba szlávokkal, mégpedig a Kijev környékén élő polján törzssel. Nem lehet véletlen, hogy a 12. század eleji Poveszty a szláv törzsek közül a poljánokat¹⁰ említi az első helyre, a varég-rusok közül is azokat, akiket a 11–12. század fordulójának fejedelmi őseik között tartottak számon. E szempontból világos, miért nem maradt fenn más keleti szláv törzs előkelőinek névsora, hiszen ők ellenfelei voltak a polján-varég/rusz törzsi előkelőknek, akiknek kezén a nagyfejedelemi hatalom megszilárdult.¹¹

A Kijevi Rusz létrejötte után nem csak a nagyfejedelmek kerültek ki ebből az elitből. A nagyfejedelem leszármazottait származásuknál fogva fejedelemnek tekintették, rajtuk keresztül valósult meg az egyre növekvő területű Rusz irányítása. A fejedelmi házasságok fontosabb cseményeiről – elsősorban a külföldre férjhez adott lányokról és a fejedelmek idegen származású feleségeiről – tudunk,¹² de messze nem mindegyikről, hiszen a fejedelem leánygyermekéről sokszor születésüket sem jegyezték fel. A fejedelmi „családfa” női ága igen hiányosan mutatható be. Adatok híján véleményünk csupán feltételezés: a kijevi nagyfejedelem fiai az egyes később meghódított központokba kerülve a korábbi törzsi központ elítjéhez há-

⁶ PLDR 68., 70.

⁷ PLDR 46., 60.

⁸ PLDR 94.; Vodoff 42–43.; Vlagyimir szerepéről lásd még Müller, L.: Die Taufe Russlands. Quellen und Studien zur russischen Geistesgeschichte. Bd. 6. München, 1987. (forrásszövegek)

⁹ Pravda Russzkaja I. Tekszti. pod red. Grekova, B. D. Moszkva-Leningrad, 1940. II. Kommentarii. Moszkva-Leningrad, 1947.; Pamjatnyiki russzkogo prava. vip. 1. Moszkva, 1952. (a továbbiakban: PRP); Zakonodatelszvo Drevnyj Ruszi. t. 1. pod red. Janyina, V. L. Moszkva, 1984.; Feldbrugge, F. J. M.: The Law of Land Tenure in Kievan Russia. 1–28.

¹⁰ Amint a Poveszty leírja, a polján törzs játszotta a legfontosabb szerepet a Kijevi Rusz létrejöttében. Ugyanakkor a poljánokról korabeli forrás nem tesz említést, noha a keleti szláv törzseket felsorolja. Lásd Biborbanszületett Konstantin: De administrando imperio. (Ob upravlenii impericij. pod red. Litavrina, G. G. i Novoszelceva, A. P. Moszkva, 1989. 51.)

¹¹ Font M.: Magyarok a Poveszty vrcmennih let-ben. In: In memoria Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére. Pécs, 1996. 39–51., itt: 46–47.

¹² A teljesség igénye nélkül lásd például PLDR 168., 174., 272.; A külföldi házasságok is nemritkán a Ruszon kívüli forrásokból állapíthatók meg, lásd Baumgarten, V.: Génalogies et mariages occidentaux des Rurikides du Xe au XIIIe siècles. Roma, 1927.; Forssman, J.: Die Beziehungen altrussischer Fürstengeschlechter zu Westeuropa. Bern 1970.

zasságon keresztül kötődtek. Ez lehetett az a személyi kapocs, amely háttérét adta például olyan merész lépéseknek, mint a Kijev számára fizetendő adó visszatartása. Másrészt így érthető a helyi elit ragaszkodása bizonyos személyekhez. E konkrétan nem igazolható kapcsolatoknak túlzott jelentőséget semmiképpen sem akarunk tulajdonítani, hiszen a fejedelem személyének megválasztása, hívása, a fejedelem elkergetése ennek némileg ellentmondó helyzetről árulkodik.

Vitatott kérdés a nagyfejedelem és a többi fejedelem egymáshoz való viszonya.¹³ A fejedelmi dinasztián belül a rokonság ténye fennáll, az idő múltával az egyes generációkon belül rokonsági fok tekintetében távolodás következik be. Általános törekvésnek mutatkozik és de iure el is ismerik, hogy a fejedelmi dinasztián belül minden felnőtt férfi jogosult a dinasztia hatalmából (jövedelmeiből, presztízséből stb.) részesülni; ugyanakkor de facto a távolabbi rokonság kiszorítására törekednek. A jog szerint megfogalmazott elv a dinasztia felnőtt férfi tagjai között a rangidősség (senioratus, *sztarsinsztvo*) alapján tesz különbséget; a törekvések pedig a primogenitura megvalósítására irányulnak. A fejedelmek közötti kapcsolatrendszer az évkönyvek a rokoni kapcsolatok jelölésére használt kifejezésekkel (apa, fiú, fivér) írják le. A konkrét vérségi kapcsolatok az oldalági rokonok között nem egyértelműek, mégis a közvetlen vérségi kapcsolatra utaló fogalmakkal írják le. A jelenség magyarázatául az szolgálhat, hogy a Kijevi Ruszban a kereszténység felvétele után, amelyet az állam létrejöttével azonosítunk, nagyon lassan bomlottak fel a korábbi vérségi-nemzetségi kötelékek, nem lépett helyükbe egy személytelen intézményi kapcsolatrendszer, amely a nagyfejedelem és a többi fejedelem közti viszonyt objektívebbé tette volna. Azaz biztosította volna a legfőbb hatalomra jogosultak körének szűkülését és a dinasztia többi tagjának az előkelők csoportjához való idomulását. Végző soron a társadalom csúcán a vérségi-nemzetségi előkelők egy csoportját látjuk, amelynek differenciálódása igen lassan halad előre. A differenciálódás bizonyos egyéneknek a csoporton belüli kiemelkedését jelzi: például a 12. század közepén az úgynevezett „duumvirátus” idején létezett egy apává-fiúvá fogadás,¹⁴ ami a valós rokoni kapcsolatok helyébe egy fiktív rokonságot léptetett. A 12. század második felében működő „duumvirátus”¹⁵ a kezdetek után nemcsak személyek, hanem rajtuk keresztül dinasztia-ágak közti hatalommegosztási mód is. Úgy tűnik, sikeresebb volt (hosszabb ideig létezett), mint Bölcs Jaroszlav által elrendelt „triumvirátus”.¹⁶ A másik póluson viszont van példánk a dinasztiaiból való „kihullásra” is (például Ivan Berladnyik és fia), amihez a volosztj-nélküliség vezetett.¹⁷ Bizonyára gyakoribb volt ez a jelenség, de a krónika csak olyan eseteket jegyzett le, ahol a volosztj-szerzésre igen szívósan törekedtek. Szórványos próbálkozások lehettek a háttérben ott is, ahol egy-egy személyről semmit sem tudunk azon kívül, hogy el tudjuk helyezni a családfán.¹⁸ A fejedelmek közötti kapcsolatrendszer tehát egyre kevésbé függött a valós ro-

¹³ Frojanov (lásd Frojanov 1980. 52–64.) a fejedelmek közötti vazallitásról beszél. Ezt a véleményét nem tudjuk elfogadni. A hatalomra kerülés a gentilis társadalmaknak a seniorátusra épülő szokása és a tényleges hatalmi erőviszonyok alapján dől el. Lásd erre Rüss, H.: *Das Reich von Kiev*. In: *Handbuch der Geschichte Russlands*. I Stuttgart, 1981. 200–428., itt: 299–300. (a továbbiakban: *Handbuch*); Franklin, S.–Shepard, J.: *The Emergence of Rus’ 750–1200*. London, 1996. 245–277.

¹⁴ Például 1150-ben Vjacseszlav és Izjaszlav Msztjizslavics között. Lásd erre Font M.: *Magyarok a Kijevi Évkönyvben*. Szegedi Középkortörténeti könyvtár 11. Szeged, 1996. 138–139. (a továbbiakban: KÉ)

¹⁵ Az 1150-es évektől kezdve gyakran előfordult, hogy a Kijevért versengő hatalmi csoportok mindegyike állított egy nagyfejedelmet, ami kiegyenlített erőviszonyokról árulkodik. Lásd erről Font M.: *Oroszország, Ukrajna, Rusz. Fejezetek a keleti szlávok korai történetéből*. Pécs, 1995. 60–64. (a továbbiakban: Font 1995.); Alekszandrov, D. N.–Melnjikov, Sz. A.–Alekszejev, Sz. V.: *Ocserki po isztorii knjazszkoj vlasztjji i szopravitelstvja na Ruszi v IX–XV vv*. Moszkva, 1995.

¹⁶ A duumvirátussal ellentétben csak egyetlen alkalommal fordult elő a 11. században, 1054–1073 között Bölcs Jaroszlav (1019–1054) rendelkezésének (ún. „végrendeletének”) nyomán. PLDR 173.

¹⁷ Iván Berladnyikról lásd 1144-ben és 1157-ben: KÉ 72–75, 272–280; fiáról Rosztjizslavról: uo. 303–306.

koni kapcsolatokról, alapvető volt az önálló jövedelemhez (*voloszty*)¹ jutás, amely nem földbirtokot, hanem az adott területről beszedett adójövedelmet jelentette. Földbirtok híján indokolatlan a fejedelmek közti kapcsolatrendszerre a vazallitás fogalmát alkalmazni, ahogy ezt az orosz nyelvű történeti szakirodalomban nemegyszer teszik.¹⁹ A vazallitás fogalmának olyan kitágítása pedig, amely lehetővé teszi a nemzetségi viszonyokra való alkalmazását is, vélcényünk szerint szükségtelen és csak a fogalmi tisztánlátást nehezíti.

A fejedelem jövedelmei

A Poveszty szerint a fejedelemnek és kíséretének legfőbb jövedelmi forrása az adó (*dany*) volt. Adónak nevezi az évkönyv azt a bevételt, amit például a Konstantinápolyt ostromló ruszok a császártól kicsikartak elvonulásuk fejében²⁰ – bár ez inkább a „zsákmány kiváltásának” tekinthető. Zsákmányra elég sokfelé tehettek szert a 9–10. század fejedelmei, hiszen a Fekete-tenger parti görög települések bizonyára nem egyszer kerültek Konstantinápolyhoz hasonló helyzetbe. De ejtettek zsákmányt a besenyőkkel és a kazárokkal való harcok során is. A *dany* fogalmat használja az évkönyv arra az esetre is, amikor a kijevi nagyfejedelmek a keleti szláv törzsek egymás utáni alávetése során a függőség elismeréseként adót szedtek a legizott törzsektől.²¹ Az adó begyűjtését kezdetben a fejedelem személyesen végezte; kíséretével együtt körbejárta az uralma alatti területeket és begyűjtötte járandóságát. Innét az adószedés neve: *poljuggyje*²² (lásd például Igor esetét a drevljanokkal). Hasonló esetek ismétlődhettek másutt is. A Poveszty úgy meséli el Vlagyimir fejedelem hatalmának kiterjesztését a különböző keleti szláv törzsekre, hogy a fejedelem „üzen” és megtudakolja, hogy: „kinck fizettek adót?”. A válasz rendre az: „a kazároknak”. Mire Vlagyimir: „Ne a kazároknak adóztatok, hanem nekem!”²³ A meszeszerű történet arra világít rá, hogy a kijevi fejedelmek terjeszkedése úgy valósult meg, hogy a kazár adóztatók helyébe léptek.²⁴ Az adó nyilvánvalóan a rendelkezésre álló naturáliákból tevődött össze. Lényegében a steppén szokásos nomádok általi adóztatás jelenségével állunk szemben. A Vlagyimir-kori államszervezés során és azt követően is a Kijevtől való függés az adófizetési kötelezettségen keresztül valósult meg. Az adó a kijevi nagyfejedelmet illette meg.²⁵ A 12. század közepén is például Izjaszlav Msztjiszlavics és Jurij Dolgorukij között arról folyt a vita, ki kapja meg a Novgorodtól Volhiniáig terjedő rész adót.²⁶ Ugyanakkor a Kijevtől való függetlenség jele az adófizetés megtagadása, illetve beszüntetése.²⁷ Az adót egy-egy törzs vagy egy adott terület lakói közösen fizették, így semmiképp sem lehet a személyi függés valamiféle változatát sejteni mögötte.

¹⁸ Lásd Rapov, O. M.: Knyazszszkije vlagyenyija na Ruszi v X – pervoj polovinye XIII v. Moszkva, 1977. függelékként elhelyezett családfáit.

¹⁹ Lásd Frojanovon kívül (13. jegyzetben) Pasuto, V. T.: Isztorieszkoje znacsenyije perioda feodalnoj razdroblennosztyi na Ruszi. In: Polska i Rusz. Moszkva, 1974. 9–17.; Pasuto, V. T.: Mecszo Drevnyej Ruszi v isztorii Jevropi. In: Feodalnaja Rosszija v vszemirnoisztorieszskom processze. Moszkva, 1972. 188–200.

²⁰ PLDR 44.

²¹ PLDR 38., 40.

²² Handbuch 299–300.; Igor esete a drevljanokkal: PLDR 68.

²³ PLDR 38., 40.

²⁴ Lásd erre Boba, I.: Nomads, Northmen and Slavs. Eastern Europe in the Ninth Century. The Hague, 1967. 56–68.

²⁵ Az adóbevételekről tanúskodik Vlagyimir nagyfejedelem (980–1015) által az egyház számára átengedett fejedelmi jövedelmekről szóló irat (usztav). Lásd Scsapov, Ja. N.: Drevnyerusszskije knyazszszkije usztavi XI–XV vv. Moszkva, 1976. 37. (a továbbiakban: Scsapov) Lásd az usztav 3. pontját.

²⁶ KÉ 124–125.

²⁷ Lásd már Vlagyimir és Bölcs jaroszlav vitáját a 11. század elején: PLDR 144.

A fejedelmek másik jelentős jövedelmi forrása a kereskedelem hasznából való részcsedés volt. Nemesfémre aligha tehetek volna másképp szert. Korai adat erre nincs, de a későbbi novgorodi gyakorlatból tudjuk, hogy a kereskedők fizettek a piacon (torg) való árusításért, a hitelesnek elfogadott súlyok használatáért, az árulcrakatért stb.²⁸ A kijevi nagyfejedlem egy-egy terület (voloszty) – pontosabban a felette gyakorolt uralom – átengedésével az adott terület jövedelmének egy részéről mondott le, illetve engedte át másoknak. De adót továbbra is kapnia kellett onnét. Ezt a jövedelem-átengedést nevezik „táplálásnak” (kormlenyije).²⁹

A fejedelmnek jelentős jövedelmei származtak az igazságszolgáltatásból is. A Rövid Pravda szövege nem mindig tudatja, hogy a büntetéspénzből mennyi a sértettnek járó kártérítés és mennyi a fejedelmnek fizetendő „illeték”. Kivétel a Rövid Pravda 41–42. cikkelye,³⁰ ahol a 12 grivna értékű büntetésből 10 a fejedelmé volt; illetve a „ladja”-t lopó tolvaj 30 rezant fizetett a károsultnak, hatvanat pedig a fejedelmnek (Rövid Pravda 35.).³¹ Az igazságszolgáltatás fóruma minden esetben a fejedelmi udvar volt, a tolvajt például oda kellett vezetni (Rövid Pravda 38.).³² Szabályozták a büntetéspénzek behajtásánál közreműködő fejedelmi tisztségviselő juttatását (Rövid Pravda 42.): természetbeni ellátás járt neki egy héten keresztül.³³

Végül a fejedelmnek lehetett valamiféle ingatlan tulajdona is, mivel a Bővített Pravda 71–75. cikkelyei szerint³⁴ büntetendő, ha valaki a határjeleket eltávolítja. A határjelek magántulajdonról tanúskodnak, eltávolításukért 12 grivna büntetést lehetett kiszabni. Arról, hogy mi volt a határjelek között, nincs információ. Egyetlen kivétel a Bővített Pravda 72. cikkelye, ahol a méhészkedés határmegszegéséről, az udvarok közti határjelző pontokról és „mezői határról” is hallunk. A Bővített Pravda 1200 körül keletkezett,³⁵ a passzusaira építő megállapításokat is ezen időbeli határvonal tájkára kell érvényesnek tekinteni. Az állattenyésztés elsősorban a déli régió jellemzői közé tartozott. Különösen értékes állat volt a ló, amely ekkor elsősorban nem gazdasági, hanem közlekedési és harci eszközként számított. Nem véletlen, hogy a törvénykönyv külön kiemeli és bünteti a fejedelmi ménesek fosztogatóit.³⁶ Úgy tűnik, ménese a fejedelmnek és az előkelőknek volt. A természetbeni adókon keresztül a fejedelm feltehetően részesült a Rusz gazdasága által produkált egyéb javakból is. Például a régészeti leletként felbukkanó állatsontok a ló és a szarvasmarha mellett a juh, a kecske és a sertés tenyésztéséről is szólnak. Kelet-Európa területe folyókban, erdőkben gazdag táj; a halászat és a vadászat üzésére igen alkalmas körülményeket biztosított. A vadászat a kis prémes állatok nagy számáról tanúskodik, a szőrme keresett és könnyen értékesíthető cikk volt. Hasonlóan kiemelkedő erdei foglalatosság a méhészkedés: a Pravda büntető passzusai szerint jelentős bevételi forrás lehetett, hiszen a méhészet eszközzeit, termékeit óvni kellett a tolvajoktól.³⁷ Az erdő adta javak a kereskedelem (és az adók) legfontosabb elemeit jelentették. Fontos kereskedelmi cikk volt a só is, amit Kijevbe a Rusz délnyugati részciből

²⁸ Novgorodszkaja pervaja letopisz sztarsego i mladsego izvodov. Moszkva–Leningrad, 1950. 559.

²⁹ Frojanov, I. Ja.: Kijevszkaja Rusz. Ocserki szocialno-ekonomicseszkoj isztorii. Leningrad, 1974. (a továbbiakban: Frojanov 1974.)

³⁰ A törvény szövegére Amelin, G. K.: Goszudarsztvo i pravo Ruszi v period feodalnoj razdrobленnosztyi. Moszkva, 1962. alapján hivatkozunk. (a továbbiakban: RP) Az itt közölt paragrafusszámok megegyeznek a PRP 1950-ben közöltekkel, itt: RP 7.

³¹ RP

³² RP

³³ RP 8.

³⁴ RP 20.

³⁵ Lásd erre Larin, V. N.: Lekcii po isztorii russzkogo literaturnogo jazika (X–szeregyina XVIII vv.). Moszkva, 1975. 52–94.; Zakonodatyełsztvo 28–30.

³⁶ RP 6. (28. passzus)

³⁷ RP 6., 20. (Rövid pravda 32., Bővített 71–72., 75–76. passzusok)

(Halics) szállítottak. Ez is lehet a magyarázata Halics különösen fontos szerepének és a halicsi terület relatív gazdagságának.³⁸

A nemesfém (főként ezüst) is a kereskedelem útján került a Rusz területére; és az adóból, a kiszabott büntetésből eredően veretlen ezüsttömbként (*grivna*) jutott a fejedelmek udvarába. A kijevi nagyfejedelmek a 11. században verettek ezüsttömböt (*szerebrennyiki*). Valószínű, hogy inkább presztízsszempontok játszottak ebben szerepet, mert igen kis mennyiségben történhetett a pénzverés. Bölcs Jaroszlav érméiből mindössze hat darabot ismerünk. Ez a kis mennyiség a Kijevi Rusz forgalmában a grivnát és a természeti pénzeket nem tudta kiszorítani, a távolsági kereskedelemben pedig a Rusz határain kívül vert érmék voltak forgalomban. Csak Dmitrij Donszkoj alatt jelent meg ismét keleti szláv területen vert pénz (*gyenyigi*).³⁹

A fejedelem és a kíséret

A fejedelmek kiválását, kiemelkedését a törzsi-nemzetségi előkelők közül a fejedelmi kíséret (*druzszina*) segítette elő.⁴⁰ A kíséret jelenléte általában az átalakuló, differenciálódó barbár társadalmak sajátja, így a druzszina megléte egyben minősítője is a Kijevi Rusznak. A kísérettek a társadalom differenciálódásának elősegítői, amennyiben a fejedelem számára, akinek a szolgálatába szegődtek, olyan lehetőséget teremtettek, hogy akarátát a környezetében érvényesíteni tudja. Az eredetileg törzs-, illetve nemzetségtől fejedelmek (*knyazok*) számára a varég-ruszkok megjelenése a kelet-európai térségben nagy jelentőségű volt: a kereskedő-harcos varégek a keleti szláv előkelőkön keresztül tudták adófizetőjükké tenni a környék törzseit. A harcok elemek beépülése a keleti szláv knyazok kíséretébe a fejedelmi különhatalom létrejöttét gyorsította meg. A kíséret volt az a közeg – mindenütt –, amely legkönnyebben fogadta be és asszimilálta a különféle etnikai csoportokból érkezőket. A kíséretben belüli ugyanis az eredet már nem volt lényeges, a fejedelem szolgálata hozta „közös nevezőre” a kíséret tagjait. További sorsuk is ettől függött, a fejedelemtől nyert juttatásoktól. A fejedelmek számára az idegen eredetű (nem helybéli szláv) kísérettagok fontosabbak voltak a helybélieknél (noha ilyen kísérettagokkal is számolni kell), mivel a fejedelem szolgálatában és parancsai végrehajtásában nem jelentett visszahúzó erőt saját nemzetségük. A szolgálatok fejében a fejedelemnek gondoskodni kellett kíséretének tagjairól (élelem, ruházat, fegyver). Az adók nem mindig voltak elegendők erre, s például az vezetett a 10. században élt Igor fejedelem halálához,⁴¹ hogy dupla mennyiségű adóra lett volna szüksége a kíséret igényeinek kielégítéséhez.

A hiányzó jövedelmek pótlására indították egyre-másra a zsákmányszerző („kalandozó”) hadjáratokat. Elsősorban Konstantinápolyra és a Fekete-tenger melletti görög kereskedővárosokra támadtak, ahonnan olyan javakat tudtak zsákmányolni, amilyenre adó formájában nem lehetett szert tenni.⁴² Ugyanezen okból a kényszer crejével hatott a keleti szláv törzsek

³⁸ Halics fejedelmi jelentős összegeket tudtak kifizetni, például Vlagyimirko Volodarevics 1150-ben a békekötés fejében; illetve unokája, Vlagyimir Jaroszlavics 1189-ben kétezer grivna évpénzt ígért Barbarossa Frigyes császárnak katonai segítség fejében. Lásd KÉ 153., 311.

³⁹ A Rusz pénzviszonyaira lásd összefoglalóan Janyin, V. L.: Gyenyezsno-veszovije szisztyemi russzkogo srednyevkovja. Domongolszkij period. Moszkva, 1956.; Potyin, V. M.: Drevnyaja Rusz i jevropejszkije goszudarsztva v XI–XIII vv. Leningrad, 1968.; Noonan, Th. S.: The Monetary History of Rus' in Soviet Historiography. In: Harvard Ukrainian Studies. vol. XI. No. 3–4. 1987. 384–443.; Heller, K.: Russische Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Darmstadt, 1987. 73–76. (a továbbiakban: Heller)

⁴⁰ Frojanov 1980. 64–98.; Zernack, K.: Fürst und Volk in den ostslavischen Frühzeit. In: Forschungen f. osteuropäische Geschichte 18. 1973. Berlin, 9–24.; Halbach, U.: Der russische Fürstenhof vor dem 16. Jh. Stuttgart 1985. 94–110. (a továbbiakban: Halbach)

⁴¹ PLDR 68.

⁴² PLDR 34., 36., 38., 44., 56., 58., 78., 84.

közötti további hódítás: az adók mennyiségét növelte. A prémek, illetve a hadjáratok során ejtett foglyok eladása a fejedelmet újabb jövedelemhez juttatta. A nagyobb jövedelem nagyobb létszámú kíséret eltartását tette lehetővé. A kezdeti időben a kíséretnek bizonyára szerepe volt abban, hogy a fejedelmek a dnycperi vízi út kereskedelmét meg tudták adóztatni, mígnem az „szokássá” vált. Kijev előnyös földrajzi helyzete hozzájárult, hogy a nagyfejedlem nagyobb zsákmány- és adójövedelemhez jutott, mint a többi hasonlóan kiemelkedő törzsi-nemzetségi előkelő. Ez a körülmény a nagyfejedelmi méltóság létrejöttét is elősegítette.⁴³

A kíséret léte a fejedelem számára előnyöket biztosított, de kötelezettségekkel is járt; a fejedelem egyben függött is bizonyos mértékben a kíséretétől. A kísérettagokkal (*druzsznyiki*) időről időre tanácskozott (*dumi*), illetve tanácskozni kellett. Kezdetben a fejedelem közvetlen környezetében élt minden kísérettag: együtt laktak, közösen étkeztek. A 12. századtól az írott forrásokból ismerjük az erődítmények *szenyinek* nevezett részét, ahol a fejedelem összegyűlt kíséretének tagjaival és lakomázott (*pir*). A *szenyi* a régészeti adatok alapján egy fedett, de nyitott oldalú építmény volt, ahol kedvezőtlen időjárás esetén egy nagyobb csoport is kényelmesen elhelyezkedhetett.⁴⁴ Hiába tartózkodott a fejedelem közelében a kíséret minden tagja, nem egyformán részesültek a jövedelmekből, a kíséreten belül is kialakult egy hierarchia. Ennek első jeleként értékelhetjük a Rövid Pravda azon cikkelyeit, ahol egyes fejedelmi tisztségviselők (*ognyicsanyin*, *sztarsij konyuh*) vérdíja a duplájára emelkedett.⁴⁵ Egy szűkebb és egy tágabb kör formálódott, a kisebb és a nagyobb kíséret, a szláv szóhasználat szerint ifjabb és idősebb kíséret.

A kíséret tagjai általában fegyveres szolgálattal tartoztak a fejedelemnek; az „átlag” főlé különleges megbízással lehetett emelkedni, ez kedvezett a kíséret további differenciálódásának. A fejedelem és kísérete nem tartózkodott állandóan ugyanazon helyen. A *voloszty*⁴⁶ igazgatásával a kísérettagok közül bízott meg valakit a fejedelem, akit namesztnyiknek vagy poszadnyiknak neveztek. Ha nagyobb hadat toborzott a fejedelem, a *vojevoda* és a *tiszjackij* voltak segítségére. A kísérettagok közül azok emelkedhettek ki, akik megbízhatóságuk alapján lehetőséget kaptak egy-egy fontos feladat ellátására, a származás itt nem játszott szerepet. A 12. században a fejedelmek „diplomatai” is a bojárok közül kerültek ki. Például Pjotr Boriszlavics, aki számtalan ügyben járt el Izjaszlav Msztyszlavics nagyfejedelem megbízásából.⁴⁷ A *poszadnyik* és a *vojevoda* elsősorban nem a fejedelem környezetében teljesített szolgálatot, ezáltal a szó fizikai értelmében távolabb kerültek a fejedelemtől, de a külön feladat kiemelte őket a kísérettagok közül. Szükségszerű, hogy a fejedelemtől nagyobb juttatás járt nekik. A Poveszty a fejedelmi helytartókat bojároknak nevezi. A bojárok tehát credendően szintén a kíséret tagjai voltak, a fent említett okok miatt igen hamar leváltak a kíséretéről.⁴⁸ A fejedelmi helytartó szerep vélhetően a fejedelmi jövedelmek begyűjtésében is fontos pozícióhoz juttatta a bojárokat. Ezt jelzi például az, hogy a kijevi megmozdulások idején (1068, 1113, 1147) a „népharag” ellenük irányult: házaikat feldúlták, kifosztották.⁴⁹ Sem a Povesztyben sem a Pravdában nincs utalás arra, hogy a bojárok földbirtokosok lettek volna. A bojár-fejedelem viszony egy átalakulóban lévő kíséretviszony, amely a fejedelmi jövedelmek

⁴³ Lásd Scsapov 15.; Heller 35–73.

⁴⁴ Halbach 63–71.

⁴⁵ RP 5–6. (19. és 23. passzusok)

⁴⁶ A *voloszty* nem fejedelemség, de nem is birtok, hanem az a terület, ahonnan a befolyó jövedelem egy-egy fejedelem önálló egzisztenciáját biztosítja. A jövedelmek (és a *volosztyok*) összességével a dinasztia egésze rendelkezett. A *volosztyok* elosztása a dinasztia rangidős tagjától függött, de jogot formálhatott arra mindenki, aki fejedelemnek született. Lásd Font 1995. 53.

⁴⁷ KÉ 248–257.

⁴⁸ Rüss, H.: Herren und Diener. Die soziale und politische Mentalität des russischen Adels 9–17. Jh. Köln–Weimar–Wien 1994. 95–106.

⁴⁹ PLDR 180., 182., 184., 186.; KÉ 78–81.

„táplálására”⁵⁰ átengedett részén keresztül érvényesül és magában hordja a bojári függetlenség lehetőségét. A bojárok végleges leszakadása az egykori kíséretől a 13. század végére következett be.⁵¹ A földbirtok léte vagy nemléte a bojárok esetében még kevésbé igazolható vagy cáfolható, mint a fejedelmek esetében. A bojári földbirtoklásra bizonyító adataink csak a 14–15. századból Novgorodból vannak.⁵²

A kíséret másik része megtartotta szoros kapcsolatát a fejedelemmel a szó fizikai értelmében is, hiszen továbbra is egy fedél alatt éltek (mladsaja druzsina).⁵³ A kisebb kíséret tagjait az összefoglaló *grigij/grigjya* szóval jelölték, amely a skandináv *grið*-ből származva személyes szolgát, testőrt jelent. A fegyveres kíséreten belül is lezajlott egy differenciálódási folyamat, az ide tartozó csoportok a következők voltak: *gyetszkije*, *otroki*, *paszinkai*, *koscsai*, *csad(o)*. A *gyetszkije* a kisebb kíséret felső rétegét alkotta, ők ott voltak akkor is, amikor a fejedelem a bojárokkal tanácskozott (*dumi*). A *gyetszkije* csoportot szabadok alkották. A forrásokban a 12. századtól kezdve fordulnak elő; de inkább a részfejedelmi korszak szereplői. Tulajdonképpen a nyugat-európai ministerialisoknak felelnek meg. Az *otrokinak* nevezett személyek a fejedelem környezetének nem szabad tagjai közül kerültek ki. Egy nevezetes otrok a mártírhalált halt Borisz Vlagyimirovics szolgája, Georgij volt, aki éppen magyar származású volt, és urát védte a rátörő gyilkosokkal szemben.⁵⁴ A *paszinkai* és a *koscsai* szintén a 12. századtól vannak jelen a fejedelem kíséretében, de ekkor sem szerepelnek túl gyakran. Az utóbbi a druzsinába került török (kun, volgai bolgár) elemek közül kerülhetett ki. Mindkét elnevezés a fejedelem udvari szolgáit takarja. Andrej Bogoljubszkij megölésekor⁵⁵ csak egy fiatal *koscsai* volt a közelében, aki ez esetben volgai bolgár származású egyén lehetett. A fejedelem környezetének legalsóbbrendű szolgálói az összefoglaló néven *csadonak* nevezett csoport volt.

Ahogy a fejedelmek egymás közti viszonyának leírására a rokonsági fokot jelölő terminus technikusokat alkalmazták,⁵⁶ a fejedelem és a kísérettagok viszonyában ugyancsak ezek domináltak. Mindez a barbár-nemzetségi társadalom lassú átalakulásának kísérőjelensége. A nagyobb és gyorsabban felbomló druzsinából váltak ki a bojárok, akikből a 12–13. század fordulójától kezdve fokozatosan alakult ki egy önálló réteg, de a kísérethez tartozás köldökzsinórját még a 13. század végén is viselték. A kisebb kíséret átalakulása szintén lassan haladt: a fejedelmi udvartartás formálódott ki belőle, de a 12. század végi kezdetek után – hosszan átnyúlva a részfejedelemségek időszakába – fejeződött be. A fejedelmi udvartartás legfontosabb tisztségviselői a holopok közül kikerülő⁵⁷ *tyiun* és *kljucsnyik* voltak; de ismerünk *mecsnyiket* (kardhordó), *biricset* (őr), dajkát, nevelőt. A kijevi korszakban és a részfejedelemségek kialakulása idején a fejedelmek még igen közel álltak a társadalom egészéhez, udvaruk inkább egy vendégeket maga köré gyűjtő udvar volt, nem pedig gazdálkodási egység.

A kíséretnek a 9–10. században varég elemekkel töltődtek fel, a 12. századtól a steppei török elem került túlsúlyba: északon a volgai bolgárok, délen pedig az úz, tork, kun népesség

⁵⁰ Frojanov 1974. 68–69.

⁵¹ Halbach 101–104., 131–137.

⁵² Janyin, V. L.: Problemi szocialnoj organizacii Novgorodskoj respublikii. In: Isztorija SZsZSR 1970/1. 44–54.; Birnbaum, H.: Topography and Demography. A Horizontal and a Vertical View of Novgorod's Population. In: Lord Novgorod the Great. UCLA, 1981. 73–74.

⁵³ Halbach 104–110.

⁵⁴ Borisz és Gleb legendája. In: PLDR 278–303., itt: 286. Lásd erről részletesebben folyóiratunk c. számában az Lephahin Valerij: Georgij Ugrin, azaz Magyar György – az alig ismert szent című tanulmányt.

⁵⁵ Makai J.: Andrej Bogoljubszkij egyházpolitikája. In: Acta Academiae Pedagogicae Agricensis. Nova Series. t. XXI. Sectio historica, Eger, 1993.

⁵⁶ Rahbek-Schmidt, K.: Soziale Terminologie in russischen Texten des frühen Mittelalters (bis zum Jahre 1240) Copeghagen 1964.

⁵⁷ Halbach 110–131.

volt jelen nagyobb számban. Amilyen viszony jellemezte a fejedelmet és kíséretét, a rendszeres tanácskozások és lakomák (dumi, piri); hasonlóan írható le a nagyfejedelem és a többi fejedelem kapcsolata is: időnkénti összejöveteleikre, tanácskozásaikra több kifejezést is használnak: „szjom”, „szjczd”, „szobor”.⁵⁸ Végso soron a nagyfejedelem és a többi fejedelem viszonya egy virtuális kíséretviszonynak fogható fel; egy olyan sajátos rendszernek, amely sem bizánci sem kazár minták alapján nem vezethető le.

A társadalmi differenciálódás legobjektívebb példáit a korai törvényekből meríthetjük, például a gyilkosság esetén kiszabható vérdíjak (vira) összegéből. A Kratkaja (Rövid Pravda Böles Jaroszlav-kori részéből származik a vérdíj fizetésének „alapszövege”, ugyanis ekkor a vérdíj mellett megengedik a vérbosszút is a legközelebbi hozzátartozók (apa, fiú, testvér, unokatestvér) számára. A vérdíj összege szabad ember (muzs) számára 40 grivna (Rövid Pravda 1.).⁵⁹ Néhány évtized múlva a szabad emberért fizetendő 40 grivna mellett megjelenik a dupla vérdíj (80 grivna), ha a gyilkosságot a fejedelem szolgálatában álló személy, például ongyiscesanyin, fejedelmi tyiun, főlovász (konyuh) sérelmére követték el (Rövid Pravda 19.).⁶⁰ De csak 12 grivna volt fizetendő, ha alacsonyrangú volt az illető, aki a fejedelem szolgálatában állt; például a fejedelem falusi előljárója (sztaroszta), rab-dajka vagy gyagyko, azaz a fejedelem gyermekeinek nevelője (Rövid Pravda 24., 27.).⁶¹ Társadalmi különbségek mutatkoznak a testi sértések esetében kiszabott bírságok összegénél is. Itt elsősorban az okozott sérülések alapján szabályozzák a büntetést, de éles határ húzódik a szabadok és a szolgák megítélése között. A szolgák által okozott kár miatt ők maguk nem vonhatók felelősségre: a szolgáért urának kell jótállnia anyagilag. Kiemelt helyzetre utal, hogy varég-kolbjag esetében nekik a bíróság előtt nem kell tanút állítaniuk, elegendő az eskütétel (Rövid Pravda 10.).⁶² A törvények alapján a társadalom szélső rétegeit lehet könnyen elkülöníteni: a fejedelem szolgálatában álló elitet, a dupla vérdíjasokat. Az egységesen szabadnak mondottak között lényeges gazdasági különbségek mutatkoztak, őket az eladósodás veszélye fenyegette, ami akár szabadságuk elvesztésével is járhatott. A keleti szláv társadalom jellegzetes csoportja az „izgoj”, akiket migráns, vándorló, természetes közegéből (a nemzetségből) kiszakadt egyéneknek foghatunk fel. Az izgojok nemcsak az alsóbb rétegekben bukkantak fel, hanem ismerünk knyaz-izgojt is, aki voloszty nélkül vándorolt egyik fejedelmi udvarból a másikba, és kísérettag vált belőle.

A fejedelem és a vecse

Kezdetben a „muzsi” vagy „ljugyi” szavak minden bizonnyal a közszabadságot élvező egyének megjelölésére szolgáltak, akikért a 40 grivna vérdíj járt.⁶³ Később, amikor jelzős szerkezetben kerülnek elénk mint például „luessije muzsi” vagy „ljugyi gradszkije”, a közszabad réteg differenciálódását jelzik. A fejedelemnek is vannak „emberci” (muzsi, ljugyi), akikkel tanácskozik, tehát a kísérettagok közé tartoznak. A „gradszkije ljugyi” nem kísérettagokat jelöl, hiszen adott esetben a fejedelem akaratának ellenszegülnek, amit a kísérettagok aligha tehettek meg. A „gradszkije ljugyi” jelentkezik más formában is, amikor az évkönyvek „kijevick, halicsiak, szmolenszkiek, novgorodiak stb.” módon határozza meg csoportjukat. Tehát valamilyen formában a területi központhoz tartozó embereket jelöli. Biztosan ki vannak zárva e fogalomkörből az idegen kereskedők, akiket „goszty” néven ismertek Rusz-szerre. A „gradszkije ljugyi” helybelieket jelöl, akik között vannak „cerkovnije ljugyi” és „sztarejsina

⁵⁸ Drevnyarusszkoje goszudarsztvo i jego mezsunarodnoje znacsenyije. pod red. Pasuto, V. T. i Cserepnynina, L. V. Moszkva, 1965. 11–24. (a továbbiakban DRG)

⁵⁹ RP 3.

⁶⁰ RP 9.

⁶¹ RP 6.

⁶² RP 4.

⁶³ Frojanov 1980. 118–149.

grada” (a város seniorjai). Ez egy olyan csoport, amely adott esetben a fejedelem akaratával is szembeszegülhetett. Szabad voltuk mellett szól továbbá, hogy alkalmanként fegyvert vihelhettek, ilyenkor „voi” = „harcosok” volt az összefoglaló nevük. Vállalták a harcot egyik-másik fejedelem érdekében. Szabad voltuk mellett szól, hogy véleményüket testületként fogalmazhatták meg és képviselőikén keresztül tudatták a fejedellemmel. Ez a testület a vecse.⁶⁴

A vecse véleményt nyilvánított a háború és béke kérdésében, támogatta egyik vagy másik fejedelmet politikailag, de akár fegyveresen is. A vecse az a testület, amely feltételeket szabott a hívott fejedelem számára. A vecse a politikai élet aktív közreműködője. A vecseről szóló első híradások az évkönyvekben például Novgorod esetében már 1016-nál, Belgorod esetében 997-nél olvashatók. Ez utóbbi – a 12. század eleji Povesztyben a kutatás mai állása szerint – későbbi betoldás lehet, kompiláció. A vecse mint testület a 11. század második felében kezdte hallatni a hangját, igen aktívnak mutatkozott az egész 12. századon keresztül, a 13. század elején helyenként visszaszorult, másutt továbbra is virulens maradt (például Novgorod). A vecse tevékenységének csúcspontját az évkönyvekben az alábbi időpontokban jelzik: Kijev (1068, 1147/48), Halics (1144, 1188), volhiniai Vlagyimir (1197), Rosztov-Szuzdal (1157), Kljazma-parti Vlagyimir (1157), Polock (1159), Szmolenszk (1185). A vecsével kapcsolatban mindenekelőtt azt kell leszögezni, hogy működése a 11. század második fele és a 13. század első fele közötti időszakban az egész Rusz területén általános.⁶⁵ Hogy nem mindenütt egyformán tudunk róla, azt lehet az amúgy is szűkös forrásanyag egyenetlenségével magyarázni. A nevezett időszak vecse-aktivitása – úgy tűnik – a széttagolódás folyamatának kísérőjelensége. A fentebb elsorolt megmozdulások a fejedelem és a vecse közötti hatalmi konfliktusok állomásai.

A vecsén megjelenő közösség (kijeviek stb.) nemcsak a központban lakókat foglalta magába, hanem a „körzet”, a voloszty szabad lakosságát is. A vecse lényegében egy „conventio populi”, óvakodnánk mégis „népgyűlésként” aposztrofálni, mivel nem igazolható a vecse kontinuitása az egyenlőségen alapuló ősi szláv közösségekkel. A voloszty és a település központjában összehívott vecse hatalmi kérdésekben nyilvánította ki akaratát, de a konfliktusokból leszűrhető, hogy a vecse mint testület szintén érdekcsoportok szerint tagolt volt. Nem lehetett független a fejedelmi kíséret legfőbb tisztségviselőitől (namesztnyik, poszadnyik, tiszjackij), akik a fejedelem nevében a volosztyot irányították; de nem volt független a helyi előkelők akaratától sem, akik szembehelyezkedtek a fejedellemmel és tisztségviselőivel. A vecse összehívása ad hoc történt, rendszerint akkor, ha valakinek (a fejedelemnek) vagy egy csoportnak (a helyi előkelők, a fejedellemmel szembeni oppozíció) érdeke fűződött hozzá: a fejedelem például a vecsével, illetve vezetőivel ismertette el trónutódlási akaratát. Ezt a vecse nevében egyes képviselői meg is tették, de az illető halála után rendszerint már semmi sem kötelezte őket az ígéret betartására, lásd például Vszvolod és Igor Olgovics esetét 1146–47-ben. Másutt, például Novgorodban a vecse szabta meg a megállapodás vagy szerződés (rjad) feltételeit az új fejedellemmel.⁶⁶

A vecse nem nyilvánított véleményt egyetlen alkalommal sem jogi, bírósági, gazdasági és adminisztratív kérdésekben, mint például a voloszty nagysága vagy új voloszty kialakítása. (Ez esetben a későbbi novgorodi esetektől elvonatkoztatunk.) Hiányzik belőle az önkormányzati jelleg, ami Nyugat- és Közép-Európa valódi városait jellemzi. Hiszen a nyugat-európai szabad városok legfontosabb ténykedése, illetve szabadságuk megnyilvánulása lényegé-

⁶⁴ Frojanov 1980. 150–184.; DRG 24–34.; Zernack, K.: Die Burgstädtische Volksversammlungen bei den Ost- und Westslawen. Studien zur verfassungsgeschichtlichen Bedeutung des Vecce. Wiesbaden, 1967.

⁶⁵ Lásd erre összefoglalóan: DRG 234–278.; Zernack 1967. 82–126.; Frojanov, I. JA.–Dvornycsenko, A. Ju.: Sztanovlcnyije i razvityije rannnyklasszovih obszesztv. Leningrad, 1986. (a továbbiakban: Frojanov–Dvornycsenko)

⁶⁶ Burov, V. A.: Ocszarki isztorii i arhcologii szrednyevkovogo Novgoroda. Moszkva, 1994. 6–15.

ben a belső jogi, igazságszolgáltatási autonómiára épült. A vecse hatáskörében ilyen privilégiumok nem voltak, ezt a fejedelem és tisztségviselői gyakorolták.

Végül megállapítható, hogy a fejedelem mint egy potenciálisan monarchikus hatalom⁶⁷ és a vecse mint bizonyos archaikus vonásokkal bíró közhatalom közötti vetélkedés zajlott a politikai széttagolódási folyamat háttérében. A kíséret mint fegyveres különhatalom kiemelte a fejedelmet a „primus inter pares” státusából, de nem adott a kezébe akkora ütőképes haderőt, amellyel a vecsére akaratát rá tudta volna kényszeríteni. A vecse pedig ekkor már nem az az archaikus törzsi-nemzetségi közhatalom, már csak azért sem, mert a 12. században a törzsnevek már nincsenek használatban, helyettük területi alapokon (voloszty, gorod) történt a szerveződés. Az egykori törzsi-nemzetségi közszabadságból csupán a fegyverforgatás gyakorlata (lásd voi) és a szabad státus (a vecsén való megjelenés joga) maradt meg. Ugy gondoljuk, hogy az egykori törzsi-nemzetségi keretek átalakulása egyrészt a kereskedő-zsákmányoló gyarapodáson keresztül megvalósult gazdasági differenciálódás, másrészt pedig a varég-szláv etnikai összolvadás nyomán következett be. A tatárjárás előtt azonban nem jött létre öröklődő monarchikus hatalom, hanem a két hatalmi pólus (a fejedelem és a vecse) közötti konfliktus elhúzódott és a Rusz régióiban különböző módon fejlődött tovább. Ezeket a hatalmi szférában is meglévő különbségeket a tatár hódítás tovább mélyítette.

Összegzés

A törzsi-nemzetségi elitből kiemelkedő fejedelem katonai, bírói, spirituális ügyekben döntési jogkörrel volt felruházva. Kiváltságos helyzetét előkelő származásának köszönhette, de a privilegizált helyzet önmagában semmiképpen sem jelent monarchikus hatalmat, még kevésbé azt, hogy a fejedelem azonnal földbirtokos is volt – amint azt a szovjet korszak történetírói többsége vallotta.⁶⁸ A földbirtoklás csírájának, de legalábbis egy területhez való ragaszkodás megnyilvánulásának az 1097. évi ljubecki megállapodást tekintjük.⁶⁹ A fejedelmeknek a zsákmányból és az alávetett törzsek adójából származó jövedelme mellett a 12. századra mutatkoztak a földbirtoklás első jelei, például 1136-ban, amikor Rosztyiszlav Msztyiszlavics fejedelem a szmolenszki püspökség alapításakor két falut is adományozott.⁷⁰ A fejedelmek közül kiemelkedett a Kijevet kézben tartó nagyfejedelem, akinek pozíciója a dinasztia belüli senior státuszon nyugodott, amit a többi fejedelemmel, illetve a kijevi vecsével el kellett fogadtatni. A 12. század második felétől a senior státusz már nem valódi, hanem csak deklarált/clisimert rangidősséget jelentett. Lényegesnek tartjuk, hogy a nagyfejedelmi hatalom legitímáló tényezői közül hiányzik a koronázás. Helyette csak a „trónra ültetés” gyakorlatát látjuk, amely úgy tűnik, megmarad a világi keretek között. Ezáltal hiányzik az a spirituális megerősítés, amely az uralmat „Dei gratia” ereztette. Az intronizációt („sede na stol otca svojego i deda svojego” azaz: apja és nagyapja trónjára ült) kísérő híradásnak a megfogalmazása az uralom családi szálon igazolható jogosságát bizonyítja csupán. Az a néhány oklevél (usztav), amely a kijevi korból fennmaradt az „Én, a fejedelem...” (Sze jaz knyaz ...) formulával kezdődik, majd a Szentháromságra utaló mondat követi, amely a fejedelem keresztény voltáról tanúskodik. A nagyfejedelmnél kisebb rangú fejedelmek esetében a legitimitációt a nagyfejedelemtől kapott felhatalmazás vagy a helyiek (vecse) közreműködése (hívás, választás) teremtette meg.

⁶⁷ Frojanov–Dvornycsenko. 311.

⁶⁸ Font M.: A Kijevi Oroszország megítélése a legújabb szovjet irodalomban. Világtörténet, 1989/4. 86–91.

⁶⁹ PLDR 248.

⁷⁰ Scsapov 143.

FONT, MÁRTA

On the nature of the authority of the Kievan (Grand) Prince

Emerging from the elite of the tribes and kinships, the prince was authorized to make decisions in military, judicial and spiritual cases. His privileged position, which was due to his aristocratic birth, did not in any way mean monarchic powers in itself, let alone that he was by definition the owner of estates as professed by most historians in the Soviet era. We regard the agreement at Lyubech in 1097 as the beginning of land-ownership or at least the manifestation of the adherence to a territory. Besides the revenues from spoils and the tributes by subjugated tribes, the first signs of the land-ownership of princes are detectable by the 12th century, as for instance in 1136, when Prince Rostislav Mstislavich granted two villages to the bishopric of Smolensk at its foundation. First among the princes was the grand prince holding Kiev, whose position rested on his senior status within the dynasty, which he had to have accepted by the other princes and the Kievan *veche*. From the middle of the 12th century the senior status meant merely declared/recognized rather than real seniority. It would seem significant that coronation was absent from among the legitimizing factors of the authority of the grand prince. What we have instead was the practice of “setting on the throne”, and this element would apparently retain its secular nature. Thus the spiritual confirmation, deriving authority *Dei gratia*, is missing. The formulation of the description of enthronement (“*sede na stol ottsa svojego i deda svojego*”, i.e. “he sat on his father’s and grandfather’s throne”) merely shows the legitimacy of the authority grounded on a familiar basis. The few charters (*ustav*) that have survived from the Kievan period begin with the formula “I, the prince...” (*Se yaz knyaz...*), which is followed by a reference to the Holy Trinity, proof of the Christianity of the prince. In the cases of smaller princes, legitimation was achieved either by authorization by the grand prince or by the participation (invitation, election) of the locals (*veche*).